

LIST ZA KULTURU
I UMETNOST *

POLJA

87-88

gligorije zaječaranović

Uobličene različitih filozofskih koncepcija nametnulo je potrebu njihovih interpretacija. Čim se uvidelo da se razni filozofi ne slažu u svojim učenjima, postalo je neophodno da se razna filozofska shvatanja pokušaju interpretirati da bi se ustanovilo nisu li te razlike samo prividne, a ako su bitne, onda da se utvrdi otkuda one, mogu li se nekako usaglasiti, postoji li neka veza, i kakva, između onih bitnih principa sadržanih u nekom filozofskom učenju i ostalih stavova u njemu. Budući da se pri tome traže i utvrđuju pre svega bitni principi i osnovne kategorije, a ovi ne moraju uvek biti dosledno sprovedeni u celom opusu nekog filozofa, kao što od drugih mogu biti shvatani veoma različito, — onda mogu nastati razne, čak i međusobno oštro suprotstavljene interpretacije jednog te istog filozofa.

Zato nije nimalo čudno što ima toliko raznih interpretacija pojedinih filozofa da je čovek sklon da utvrdi: koliko istoričara filozofije ili uopšte interpretatora pojedinih koncepcija — toliko raznih interpretacija. Stavši, može se desiti da neka interpretacija bude u potpunom neskladu sa glavinom ili većinom elemenata nekog filozofskog učenja. Može se imati utisak da bi se sam tvorac date filozofije, da je kojim slučajem živ, odrekao nekih interpretacija svoga učenja. Uostalom, to se i dešavalo, naročito u novije vreme. Nije isključena mogućnost da pri tome „istorijsko pravo“ bude na strani interpretatora, koji se trudi da utvrdi i formuliše novootkrivene principe, da ustanovi šta iz njih sledi i da li se oni dosledno sprovedu u datom sistemu.

Tumačenje
Marksove filozofije

Marks nam je dao filozofiju koja je danas po gotovo opštem priznanju najraširenija i najuticajnija. Ali, marksizam uopšte, a u ne manjoj meri marksistička filozofija, doživeli su dosad niz dosta različitih interpretacija. Kad je reč o tako životvornoj i uticajnoj filozofiji mora se priznati da razilaženja u interpretacijama mogu biti presudna prilikom utvrđivanja ili izbora vrednosti i ciljeva za koje se treba boriti i ostvariti ih, kao i kod određivanja načina, puteva i sredstava pomoću kojih se ciljevi mogu realizovati. Pri tome može doći i do izneveravanja nekih osnovnih principa.

Staljinizam je bio jedan od istorijski nastalih načina interpretacije marksizma. On je i u filozofiji, kao i u političkoj praksi, doveo do izneveravanja biti Marksovog humanizma. U razračunavanju sa staljinističkom dogmatizacijom marksističke filozofije odvijalo se formiranje današnje jugoslovenske filozofije, koja je u tom procesu stekla samostalnost, originalan karakter

* Gajo Petrović, Filozofija i marksizam, „Mladost“, Zagreb 1965.

i počela da dobija priznanja u svetu.

Jedan od aktivnih učesnika u borbi protiv dogmatizacije marksističke filozofije bio je naš poznati filozof Gajo Petrović, profesor Sveučilišta u Zagrebu, čija je nova knjiga nedavno izašla iz štampe.* Knjiga predstavlja u stvari zbirku eseja i članaka koje je autor već objavio u našim časopisima ili zbornicima, a koji su međusobno povezani time što se zasnivaju na istim idejama i tiču se glavnih problema marksističke filozofije. Osnovna intencija autora je — dospeti do razumevanja „biti izvorne Marksove misli“ da bi se u njenom duhu pronajšlo „odlučnim filozofskim pitanjima“ — savremenosti i realizovane „neke od mogućnosti koje već izborna platforma stvaralačkog marksizma otvara“ (str. 6).

Gajo Petrović konstatuje da je naša filozofska misao (i ne samo naša) morala da se u izvesnom smislu krene „unatrag“, od staljinističke karikature marksističke filozofije ka autentičnom Marksovom učenju, ka izvornom Marksu. Međutim, to prividno kretanje „unatrag“ predstavljalo je u stvari napredovanje u pravom smislu. Pri tome ne samo da su otkrivene mnoge spoznaje nego su otvoreni i mnogi problemi čije se rešavanje postavilo kao zadatak i trebalo je ogledati se na njima.

Međutim, odbrana prave sadržine Marksovog učenja nije privilegija našeg vremena. Svi značajni teoretičari marksizma bili su ubeđeni da brane „pravog Marksa“ od izvrtanja njegovog učenja u delima raznih tobožnjih marksista ili nemarksista. A jedina temeljna analiza može pokazati mnoge i krupne, bitne razlike između interpretacija koje oni daju. Ponekad smo skloni da većinu njih smatramo dogmatičkim, ili da su išle mimo originalne misli začetnika marksizma.

U našim današnjim traganjima za autentičnom Marksovom filozofijom često se otkrivaju i naglašavaju razlike u shvatanjima samih klasika marksizma. Pri tome se izgleda unapred pretpostavlja kako bi bilo prirodno da nema nikakvih razlika, a ako se otkriju, onda nam se to čini čudnim, mada bi bilo mnogo čudnije kad bi se moglo konstatovati da nikakvih razlika nema u njihovim shvatanjima.

Ipak, iznalaženje razlika koje su filozofski interesantne predstavlja vredan pokušaj, naročito ako se njihovom analizom može ustanoviti da ima bitnih razmimoilaženja, tj. neslaganja u principima. U radovima nekih filozofa mnogo se pisalo o tome da Engels i Lenjin nisu uvek najbolji interpretatori Marksovog shvatanja, da oni ponekad izneveravaju izvesne bitne misli, koje marksističku filozofiju čine novom i originalnom. Najčešće se pri tome misli na Marksovo shvatanje čoveka, prakse, prirode, saznanja itd. Ako se pak ukaže na činjenicu da se izvesni stavovi zbog kojih se kritikuju Engels i Le-

ŠTA JE
AUTENTIČNI
MARKSIZAM

njin, a zatim i neki drugi istaknuti marksisti, nalaze i kod samoga Marksa, onda sledi da koncepti odgovor sa takvih pozicija — da Marks nije Marks zbog ovih drugih nego zbog onih prvih stavova, koji čine njegovu originalnost i veličinu.

Međutim, nije li ovakvo shvatanje Marksove koncepcije, — kao u sobi nejedinstvene, necelovite, ili čak opterećene suprotnim i protivrečnim elementima, od kojih bi je trebalo očistiti i očistiti su njenog održanja i daljeg razvijanja, — ponovno vraćanje na nešto izmenjeno, ali ipak sličnu poziciju o bitnim razlikama između „mladog“ i „starog“ Marksa?

Ako bi se Marksova filozofija u nekoj interpretaciji pokazala kao spoj nedovoljno povezanih, uzajamno neuslovljenih i raznorodnih elemenata, onda se iz toga moraju povući odgovarajuće konsekvence. Pre svega, može biti da određena interpretacija nije dovoljno išla u dubinu pri analizi Marksovih dela pa je uočila različite stavove i kategorije, ali ne i

njihovu organsku ili funkcionalnu povezanost. Ako je pak analiza bila temeljna, onda sledi da koncepciju koja je u pitanju treba osloboditi od onih elemenata koji su joj strani, koji sprečavaju da bude dosledna i celovita. Pre nego što bi se izveo ovakav zaključak morala bi se još jednom solidno ispitati temeljitost izvedene analize, ne bi li se otkrilo možda da je ona u nekoj tački otkazala ili propustila da učini ono što se moralo učiniti. Inače, može se dogoditi da u traganju za autentičnim marksizmom dođemo do nečega što to nije i što bi nas navelo da odbacimo dragoceni dijamant zato što nije izbrušen, ili da ga pri brušenju upropastimo.

U stvari, najčešće smo sigurni više u svoje interpretacije nego u ono što pokušavamo interpretirati. To je sasvim prirodno, a može se objasniti i psihološkim razlozima. Ali nam ponekad kao rezultat može proizaći i to da je ono što mi tvrdimo o Marksu „autentičnije“ nego što bi sam Marks prihvatio kao svoje.

Dijalektički materijalizam

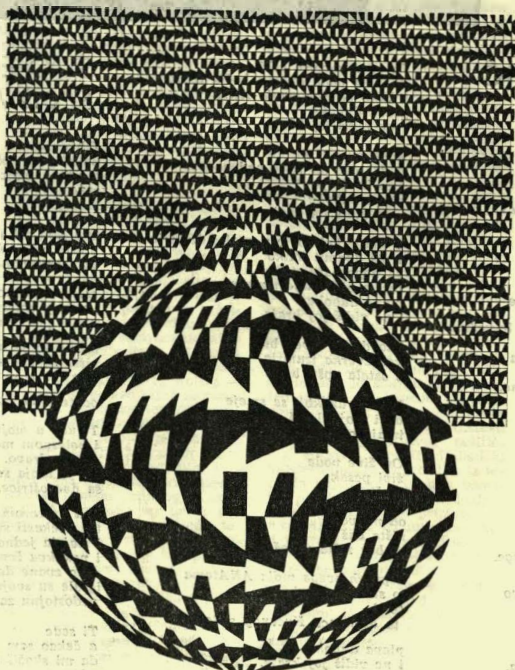
Gajo Petrović je vrstan logičar. To se može videti iz njegovih izvođenja koja gotovo uvek deluju veoma ubeđljivo. Njegovi stavovi su najsolidniji i gotovo uvek neoborivi kada kritikuju dogmatske stavove karakteristične za staljinizam. Po tome je on nesumnjivo odigrao značajnu ulogu u oslobađanju od predrasuda i razvijanju stvaralačkog marksizma, a ukoliko takvih predrasuda i danas ima, ova knjiga će nesumnjivo doprineti njihovom otklanjanju. Pa ipak, ponekad se ima utisak da se kao dogmatsko proglašava i nešto što ne bismo bili skloni da kao takvo osecamo i odbacimo. Upravo na takvim mestima tekstovi G. Petrovića deluju neubeđljivo, a njegove analize kao da propuštaju da ispitaju još neku mogućnost koja bi eventualno došla u obzir. Takav je slučaj npr. sa njegovim odbacivanjem dijalektičkog materijalizma. Ovo je, naravno, došlo izražaja u članku Marksova filozofija.

U onoj varijanti u kojoj je izgrađen u vreme i pod uticajem Staljinca dijalektički materijalizam zaslužio je kritiku. Ali nije li pogrešno odbaciti ga zato što je u toj varijanti imao puno nedostataka? Bez obzira što sam Marks nije koristio izraz „dijalektički materijalizam“, ovaj najboli izrazava specifičnost njegove filozofske pozicije, a usao je u naširu upotrebu, kao ime za njegovu filozofiju, ne samo u krugovima marksista nego i onih koji odbacuju Marksovo učenje u celini ili delimično. Sam Marks je često isticao da je njegova pozicija materijalistička, a isto tako i da je dijalektička.

Doduše, poznato je, a G. Petrović to navodi kao argument protiv dijamata, da je Marks u E-konomskom — filozofskim rukopisima pisao o „provedenju naturalizmu ili humanizmu“, koji se razlikuje i od idealizma i od materijalizma, kao „njihova istina, koja ih ujedinjuje“. Ali baš ta koncepcija predstavlja jezgro samog Marksovog dijalektičkog materijalizma. Materijalizam koji Marks kritikuje, jer je nezadovoljan njime, u stvari je sav prethodni materijalizam, ukoliko nije bio dijalektički. To se jasno vidi iz prve teze o Fejrbahu.

Kao argument protiv dijamata Petrović koristi ulogu tzv. „osnovnog pitanja filozofije“, ukoliko materijalistički odgovor na njega treba da čini sastavni deo koncepcije koja se kritikuje. O tome je govorio Engels, ali pre njega su svi veliki filozofi pretpostavljali ili izričito govorili o dva osnovna pravca u filozofiji. Među njima su bili i klasici nemarkovskog idealizma. A neosporno je da su se oko tog pitanja filozofi u prošlosti razilazili. Danas to pitanje nije ne samo osnovno nego ni sporedno u filozofskim razmatranjima i teško će se naći filozof koji bi prihvatio idealisti-

(NASTAVAK NA 2. STRANI)

ŠTA JE AUTENTIČNI MARKSIZAM

ku poziciju (osim onih usko vezanih za religiju). To se može smatrati rezultatom napretka nauke i filozofije, koji je doveo do toga da je materijalistički stav postao deo savremenog znanja te je prihvaćen kao dovoljno dokazan da se u njega ne može više sumnjati. Zato pitanje o primarnosti materije i sekundarnosti psihike više nije aktuelno. Ali materijalistička filozofija ga nužno pretpostavlja. Dualistička pretpostavka materija — duh) sadržana je u samom pitanju, ali svako pitanje sadrži nekakav dualizam (ili pluralizam). Osim toga, pitanje je bilo zatečeno. Tome je „kriva“ celokupna istorija filozofske misli do savremenog doba. Međutim, u Marksovoj filozofiji se taj pretpostavljeni dualizam ukida, na dijalektiziranoj materijalističkoj osnovi. Ali za Marksa spiritualizam i materijalizam stvarno i konačno gube svoju suprotnost i postojanje kao suprotnosti tek se uspostavljanjem istinskog „društvenog stanja“.

Kritika teorije odraza

Drugi element zbog koga se kritikuje koncepcija dijamata je tzv. teorija odraza. Pri tome se pretpostavlja da je ta teorija u svom vulgarnom obliku „bitan sastavni deo te koncepcije“. G. Petrović smatra da se teorija odraza slaže sa kritikovanom tezom o primarnosti materije, ali da se loše slaže sa Marksovom koncepcijom čoveka kao bića prakse, jer se po ovoj čovekova saznanja delatnost ne može svesti „samo na puki odraz objektivne stvarnosti“. Ovo je svakako tačno. Petrovićeve analize ukazuju na to da teorija odraza ne može dati zadovoljavajuće objašnjenje svesti u celini, ali ni samo saznanja i istine, pa čak ne zadovoljava ni kao teorija istinitog suda. Ali, trebalo bi se možda pitati, ne mogu li određeni elementi koje sadrži teorija odraza bar delimično doprineti objašnjenju problema istine i problema svesti? O tome se treba pitati tim pre što konstatujemo da se nešto od teorije odraza nalazi i kod Marksa, mada je on prvi zasnovao novo shvatanje čoveka u smislu prakse. Moguće je da te kategorije (prakse i odraza) za Marksa nisu suprotnosti koje se isključuju nego da čine izvesno jedinstvo.

Na primer, Gajo Petrović s pravom čini izvesnu značajnu ogradu prema pokušaju da se odraz shvati kao stvaralački akt, tj. prema „popravljenom“ varijanti teorije odraza, dodajući da je ona to „još samo po imenu“.

Razum se da istinu možemo shvatiti različit. Između ostalog i kao stvarnost, ili kao praksu, odnosno kao svojstvo načina bivstvovanja čoveka itd. Ali ako je reč o naučnom saznanju, čini se da istinu treba shvatiti i kao relativnu adekvatnost toga saznanja određenoj stvarnosti na koju se odnosi. Pri tome treba imati u vidu da stvarnost za Marksa nije nešto gotovo, definitivno oformljeno i nepromenljivo i da saznanje može na osnovu ispitivanja izvesnih formalnih mogućnosti i analize učenih tendencija u samoj stvarnosti u određenom smislu preticati stvarnost i tek naknadno biti verifikovano.

Upravo to treba da izrazi princip odražavanja, tj. onaj element teorije odraza koji u marksističkoj teoriji saznanja mora biti sačuvan kao deo objašnjenja. U okviru Marksove koncepcije taj princip može biti i jeste u skladu sa praksom kao onim što čini temelj te koncepcije. Time se objašnjava prisutnost kod Marksa i Engelsa izvesnih stavova koji podsećaju na teoriju odraza. Reč je o dijalektičkom prevaziženju klasične teorije odraza, što podrazumeva zadržavanje onoga što je u njoj pozitivno.

Čovek kao biće prakse

Marksova teorija svesti i istine polazi od stanovišta prakse. To stanovište istovremeno služi kao

nova mogućnost za objašnjenje bića čoveka, za odgovor na pitanje — šta je ono po čemu se čovek određuje kao čovek, po čemu je neko više, a neko manje čovek.

Za razliku od drugih mislilaca koji su tražili i nalazili određene ljudske prirode u nekom svojstvu, kao što su: razum, religija, govor, moral, umetnost ili izrada oruđa itd., Marksovo shvatanje čoveka ne može se svesti na pojedine aspekte ili na zbir svojstava koja čovek poseduje nego na glašava njegovu celovitost i kompleksnost njegove strukture.

Iako je Marks naglašavao značaj ekonomske proizvodnje za čovekov život, naročito u „epohama ekonomske formacije društva“, ipak je on bio daleko od toga da čoveka tretira samo ili prvenstveno kao ekonomsku životinju, kao biće koje pravi oruđa i stvara materijalna dobra. Čovek je za Marksa čovek — prema „opštem načinu njegova bivstvovanja, opštoj strukturi njegovog odnošenja prema svetu i prema sebi samom“, kako to dobro formuliše G. Petrović, a taj način bivstvovanja svojstven samo čoveku Marks označava imenom „praksa“. Čovek je za Marksa ono bivstvujće koje bivstvuje na način prakse“ (str. 101).

Životinja takođe može proizvoditi, ali „samo pod vlašću neposredne fizičke potrebe“, a „čovek proizvodi čak (G. Petrović citira prema srpskohrvatskom prevodu „samo“) umesto „čak“, ali

ovo prevođenje je pogrešno) slobodan od fizičke potrebe i istinski proizvodi tek oslobođen od nje“ (u Ranim radovima, izd. od 1953, str. 203).

Svakako je interesantan i poodan pokušaj da se praksa kao „razvijena bit bivstvovanja“, njegov najautentičniji „modus“, uzme kao ishodište za objašnjenje neautentičnih „nižih“ oblika bivstvovanja i smisla bivstvovanja. Ipak, čini se da se mora imati u vidu da praksu možemo shvatiti kao jednu iznad svega važnu i specifičnu vrstu kretanja određene posebne vrste bića, ali da se kretanje ne bi moglo interpretirati kao vrsta prakse, a da se izvorni smisao pojma prakse pri tome ne izgubi.

Ako čoveka treba shvatiti kao praksu, onda svakako mora da se odredi šta je praksa. G. Petrović smatra da je određenje prakse kao „univerzalne stvaralačko-samostvaralačke delatnosti“ zadovoljavajuće, jer podrazumeva svesnu i slobodnu delatnost, a time shvatanje čoveka kao društvene istorije i kao procesa samostvaranja, određenog budućnošću. To pak znači da čovek ne može nikada biti dovršen, ostvariti sve svoje mogućnosti. Prema tome, ljudska istorija nema svršetka i čovek se „ne može definirati do kraja“.

Međutim, ako je čovek slobodno i stvaralačko biće, da li to znači da onda nema opštih zakona bivstvovanja i da li njihovo po-

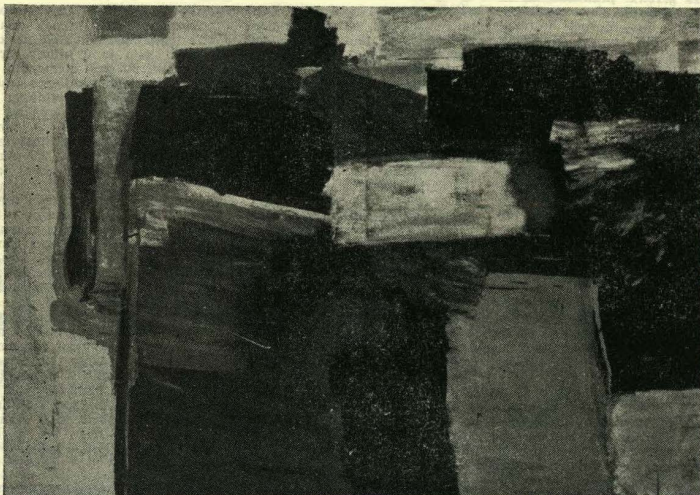
stojanje isključilo mogućnost čovekove slobode i stvaralaštva? Prihvatanje postojanja takvih zakona ne može se pomiriti sa stavom o apsolutnoj slobodi i neuslovljenosti čoveka i njegove delatnosti, ali teško da će neko bez ograde prihvatiti ovaj stav. Priznanje apsolutne determiniranosti sveta zaista isključuje mogućnost slobode, ali reči da ima nužnosti u svetu ne znači reči da je sve nužno.

Otuđenje i filozofska kritika

Ako proces čovekovog samostvaranja, usmeren prema budućnosti, ne može nikada biti dovršen, jer uvek ostaju nove (i još veće) mogućnosti, onda to znači da i Marksovu teoriju otuđenja možemo shvatiti u tom smislu da je otuđenje odricanje ili propuštanje tih mogućnosti, čije ostvarenje pretpostavlja čovekovu akciju. Otudenje čoveka od svoje suštine, dakle, nije ništa drugo do otuđenje od svojih ljudskih mogućnosti. Ali ako hoćemo da u tom duhu odgovorimo na pitanje o mogućnosti ukidanja otuđenja, onda nam se nude bar dva (bitno različita) odgovora. Po jednom, koji daju filozofi egzistencije, otuđenje je bitna karakteristika čoveka i ono ne može biti ukinuto, kao što se ni sve mogućnosti čoveka nikada ne ostvaruju, jer se uvek javljaju nove. Drugi odgovor, koji nalazimo kod Marksa, više je optimistički, jer vezuje otuđenje za klasno društvo, privatnu svojčinu i krutu podelu rada, a sa prevaziženjem ovih po stepeno se savladava i ukida stanje otuđenosti. Put u dezalijenirano „društveno stanje“, koje treba da omogućiti, ali ne može automatski izazvati, izgrađivanje neotuđenih pojedinaca, svakako vodi kroz samoupravljanje proizvođača. To pretpostavlja aktivno i energično angažovanje ljudi.

Filozofija, koja za Marksa ne treba više da bude samo objašnjenje sveta nego se mora svesno uključiti u proces njegovog preobražavanja, takođe ima kao svoj zadatak — doprinositi procesu ukidanja otuđenja. Ona to ostvaruje kao kritika svih oblika otuđenja, ali i kao ukazivanje na ciljeve, nove mogućnosti, na sredstva i puteve za njihovo ostvarenje.

Ali ako je ona u ovom pogledu samo jedan od (dosta važnih) činilaca u tome procesu, ne bi se mogla prihvatiti tvrdnja da je „filozofija sama sebi sudija“. Ovakva odredba vuče ka sciencističkom shvatanju filozofije, koje se ne može opravdati. Filozofija sama, kao kritika, ne može biti izuzeta od opšte društvene kritike.

DUŠKO TRIFUNOVIĆ

10-44851591

ANA TEMA

Nаша se ljubav sastoji u tome da svoju ženu ne damo drugome

Umesto da se ubijem pogrešnim lekovima ja hvatam sebe kako samoživu sedim na obali Panonskoga mora koje se vratilo zato da po njemu pliva moja ANAtema.

Moja krv je danas jedina uspravna tekućina

niti bol od straha niti strah od bola nego mi je žao što zalazak sunca ne mogu da upišem sebi u zasluge.

I umesto da se ubijem halapljivo ja sedim nemožno zdrav i opisujem more: plavo duboko i ne vidiš mu kraja a po njemu pliva moja ANAtema.

Ja sam govorio tebi kako je voda opasna božja tvorevina i kako će doći moja ANAtema plava duboka i ne vidiš joj kraja

kako ću biti miran a drhtate mi ruke nad vodom ki u hvalospev plave duboke i ne vidiš im kraja

a snage koliko je u mojoj džigerici i još dvaput toliko sa nepoznate strane toliko biće moje mržnje plave duboke i ne vidiš joj kraja

kao divlji čovek biću kao zverka izumrla a ostala opšti bauk

biću mrak koji se smeje da i moji slepci imaju od mene znaka

Od žive vode živi pesak od žigov ipak živo od mrtvog ništa baš ili bar ništa naročito

a površ svega moja ANAtema to strašno žensko A to A a sonanca živčanog sistema

plava duboka i ne vidiš joj kraja.

SVOJEGLAVOST SA DVE OŠTRICE

Tih dana nekako na početku ozdravljenja ti uđe u moju sobu reče zdravo i sede.

Bio sam još slab i nije mi se dalo da izgovaram dresirane reči; stajao sam kod prozora i pravio smešna krila svojoj ptici znatiželjki;

misliš da ja o toj ptici ništa ne znam — nije tačno —

od te ptice počelo je ovo naše.

Ti uđe u moju sobu i bolesnom meni reče svoje zdravo. To je tvoja svojeeglavost sa dve oštrice.

Pod prozorom tada smeh taj kockasti sirotinjski nadražaj i stajala jedna žena sa buketom i nekakva ženska deca tako zvane devojčice igrane su svoju igru nedostojnu za dečake.

Ti sede a čekao sam da mi skočiš u poljubac

savišši noge kao saksofon

čekao sam tvoju igru nedostojnu za dečake a gledao u dečicu oko žene sa buketom:

Ima li većeg greha do ružno ženi dati da žensku decu rada? O gospodine Bože prevelika beše tvoja i tvoga Noja lađa.

Ti sediš i sve da hoćeš odatle ne vidiš kako čovek gleda sunce — čovek zdrav;

nema taj toliko smisla za tu slast — svaka čast njegovoj želji da uživa svaka čast.

Bio sam još slab i osećao se kao ponovo rođen kao ponovo za život nesposoban drukčije osim da me vode i hrane. A ko to da mi čini? Uzalud savez oca i sina kad svetog duha nema.

Ti sediš a ja čekam da mi skočiš u poljubac savišši noge kao saksofon.